

ЖАРАНДЫК ИДЕНТТҮҮЛҮК ЖАНА ИДЕНТТЕШҮҮ - СОЦИОЛОГИЯЛЫК МАСЕЛЕ КАТАРЫ

ИСАЕВ К.

Кыргыз-Түрк Манас университети
УДК:316.344.8

Аннотация: Макалада социалдык жана жарандык иденттүүлүктөр маселелери каралган. Адамдардын мекенчилдик сезимдери алардын жарандык иденттешүүсүнүн түздөн-түз көрсөткүчү экендиги белгиленген. Бай теориялык маалыматтардын негизинде иденттүүлүк маселелери жана анын кыргыз коомундагы абалы талданган.

Урунтуу сөздөр: иденттүүлүк, социалдык иденттүүлүк, жарандык иденттүүлүк, жарандык иденттешүү, мекенчилдик.

Аннотация: В статье рассматривается проблемы социальной и гражданской идентификации. Подчеркивается, что патриотические чувства являются непосредственным показателем идентичности. Также, анализированы на основе богатого теоретического материала проблемы идентичности и ее состояние в кыргызском обществе.

Ключевые слова: идентичность, социальная идентичность, гражданская идентичность и идентификация, патриотизм.

Abstract: In article is considered problems of social and civil identification. It is emphasized that patriotic feelings are a immediate indicator of identity. Also, are analyzed on the basis of rich theoretical material of a problem of identity and its state in the Kyrgyz society.

Key words: identity, social identity, civil identity and identification, patriotism.

XX жүз жылдыктын аягында азаттык жөнүндө кыргыз элинин кылымдар бою кыялданган-мүдөөсү теңирчиликтин жана тарыхтын талабына ылайык эркиндиктеги улуттук кыргыз мамлекети пайда болгон эле. Кыргыздар байыртадан эле эркиндикти эңсеген, күткөн, күрөшкөн. Согушсуз, адам каны төгүлбөстөн СССР империясы тарады. Орто Азия, Прибалтика, Кавказ аймактарында жашаган элдер, ошолор менен бирге кыргыздар да, азаттыкка чыккан.

Ошол бирдиктүү эркиндиктеги кыргыз элинин мамлекетинин түзүлгөндөн беричейрек кылымга жакындаганда мамлекеттин төртүнчү Президенти Алмазбек Атамбаев «2014-жыл Кыргыз Республикасында мамлекеттүүлүктү бекемдөө жылы» деп жарыялады, анын себептерин көрсөтүп, бардык бийликтердин жетекчилеринин «мамлекеттүүлүктү бекемдөө боюнча ишинин натыйжалуулугунун негизги көрсөткүчү болуп, «2013-2017-жылдардын мезгилинде Кыргыз Республикасынын туруктуу өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясын» [1] аткаруу жыйынтыктары эсептелсин деп белгилеген. Ошондой эле «мамлекеттүүлүктү бекемдөөгө» республикалык бийликтин демилгеси менен кабыл алынган «Кыргыз Республикасында элдин биримдигин жана этностор аралык мамилелерди чыңдоо Концепциясы» да арналган [2].

Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн азыркы жөндөмсүздүгү, жакырдыгы, коркунучтары чыны менен эле 21-кылымдын башталышында теңиримдин каалоосу менен пайда болгон мамлекети бизди жок болуу чегине жеткиргени калганбы деп ар бир жарандын жүрөгү титирете турган экен. Ал эми жаран деген – бул баардыгы үчүн иштеген, өз максатын эң акыркы орунга койгон жана жалпы жыргалчылык үчүн кызмат жасаган адам эмеспи!

Президент өзүнүн жарлыгында «мамлекеттүүлүктү бекемдөө жана жарандын мамлекеттик институттарга болгон ишенимин арттыруу үчүн, мамлекеттик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, Кыргызстандын келечегине кайдыгер карабаган коомдун бардык жаратман күчтөрүнүн күч аракеттерин бириктирүү максатында» негизги 6, жана аларды чечмелеген дагы 9 жоботашырман сунуштаган [3].

Республиканын батыш жана чыгыш, түштүк жана түндүк райондорунун айылдарынындээрлик баарынын көрүнүктүү жерлеринде «2014-жыл Кыргыз Республикасында Мамлекеттүүлүктү бекемдөө жылы» - деп бажырайта жазылып, илинип турат. Бирок, айылдарда, областтарда жана борбордогу мамлекеттик жетекчи мекемелерде жана саясый партияларда сезилерлик кыймыл-аракет байкалбайт.

Эмне үчүн ушундай болууда?

Эмне үчүн «азыркы саясый элита мекенчилдик касиети жок, өлкөнүн тагдыры үчүн жоопкерчиликти өз мойнуна албай, «элдин кызыкчылыгын коргойбуз»- деген кооз сөзгө жамынып, көндүмүш адатынча мамлекетти талап-тоноого, мурдагы кыянаттыктары үчүн жоопкерчиликтен качууга аракет кылып жатат»[3]. Анткени, азаттыкка аттанган 1991-жылдан баштап эле «ээрге тескери» отурганбыз. Көпкылымдардагы ар кандай дүйнөлүк, эл аралык жана улуттук кыргыз мамлекеттеринен кийин ХХI-кылымдын башталышында дүйнөлүк ааламдашуунун күчөп турган жана цивилдер аралык кармашуу, ошондой эле баарлашуунун татаал заманында пайда болгон чакан кыргыз улуттук мамлекет кандай болуш керек эле? Жооп издебестен, мамлекеттин азаттыктагы биринчи жана экинчи Президенттеридиз батыштын «хитроумный» кеңешчилеринин «акылы» менен курулган мамлекеттин тагдырын башкача болушун күтүү ишенчээк апендиге окшош эмеспи!..

Албетте, азаттыктагы кыргыз мамлекетинин өткөн 23 жылдык өмүрүндө «улуттук мамлекет» «руханий байлыктын үрп-адат, каада-салттардын» улуттук мамлекетте гимааниси, ордун ж.б. маселелер жөнүндө басмаларда көп эле талкуулар, талаш-тартыштар болгону коомчулукка кеңири белгилүү. Тилекке каршы 2005-2010-жылдардагы «улуттук мамлекет» жөнүндөгү кеңири талкууларга социалдык элдик ыңкылаптын натыйжасында бийликке келген саясый элита, Жогорку Кеңештин депутаттары эч бир көңүл бурбастан, эски жол менен кетип жатышты. Ошол эле убакта «Эми жаңылсак тарых кечирбейт», («Кыргыз Туусу», 5-8-октябрь, 2010-ж.); «Президент пара албаса калганы албайт же бизди тазалануу гана сактап кала алат», («Кыргыз Туусу», 07.01.2011-ж) деген сыяктуу улуттук кыргыз мамлекетин түптөө, өнүктүрүү жана анын тарыхый келечеги жөнүндө Республиканын «Кут билим», «Көк асаба», «Жаңы Агым», «Фабула», «Алиби» ж.б. басмалар жана автордун жаңы китептери байма-бай жарыяланган[4].

Төртүнчү Президент Алмаз Атамбаев «2014-жыл Кыргыз Республикасында мамлекеттүүлүктү бекемдөө жылы» деп жарыялангандан көп убакыт өтө электе эле Чоюн Өмүралиев улуттук - мамлекеттин теориялык - философиялык жолдорун дагы бир жолу «Кыргыз мамлекеттүүлүгү: кечээ, бүгүн, эртең...» деген энциклопедиялык деңгээлдеги макаласында абдан негиздүү жана түшүнүктүү талдаган [5]. Кыргызстандыктар үчүн улуттук мамлекетти куруунун ачкычы болгон чыгыштын улуу ойчулу Конфуцийдин жобосун келтирейин: «Ата-бабаңдан калган **Жолдун** бар экенин билип туруп, аны тутпоо – коркоктук; ал эми билип туруп аны башка жолго алмаштыруу ата-бабаарбагына **чыккынчылык**, Теңирге кыянатчылык». ХХI – кылымда жаңы мамлекетти түптөөнүн либералдык жана демократиялык деген теориялык жана тажрыйбалык жолдору дүйнөлүк социалдык илимдерде кеңири белгилүү. Кыргыз жаңы мамлекетти куруунун **демократиялык** жолун тандоо менен кылымдар бою келаткан улуттук каада-салт, руханий дөөлөт жана социологиянын теориялык жана эмпирикалык жаңы ыкмаларды кеңири колдонууга мүмкүн.

Албетте дүйнөдөгү пайда болгонулуу империялар согуштардын найтыжасында тарап, ар кандай деңгээлдеги мамлекеттик түзүүлөр пайда болуу менен «**мамлекеттин кайра жаралышы**» сыяктуу татаал маселени күн тартибине коет эмеспи. «**Мамлекеттин кайра жаралышы**» мурунку тарыхта болгон айлампаларга караганда-жыргалчылыктуу улуттук моделин кайра карап чыгууга байланышкан, байкалаарлык деңгээлде жөнгө салуунун талапаштары жана каршылаштары ортосунда идеялык-саясый аралашуусу менен аныкталат. Мындай тарыхтын тастыкталган тажрыйбалары жана салттуулук менен катар заманбап ар кандай социалдык илимдердин жаңы жетишкендиктери,

ийгиликтеринин көз карашында кароо да керек. Кийинки кездерде социология илиминде «**жарандык иденттүүлүк**», «**жарандык иденттешүү**», «**жарандык иденттештирүү**» деген категория кеңири талкууланып, ал «социалдык иденттүүлүктүн бир түрү катары каралууда. Кыргыз өлкөсү полиэтностуу экендигин эске алуу менен, эң алгач ар бир этностун жарандык макамынын, жарандык биримдик сезимин билдирген, дал ошол жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу маселесин чечүү зарыл. Жарандык иденттүүлүктү социологиялык изилдөөдөгү заманбап багыттар XXI – кылымдын башталышына туура келген, жарандык коомчулуктун деңгээлиндеги **иденттештирүү** процесстеринин актуалдашуусуна негизделген изилдөөлөрдүн жигердешүүсү менен мүнөздөлөт. Социологияда, “жарандык иденттештирүү” түшүнүгү адамдын коом менен бардык анын социомаданий өлчөмдөрүндө (тил, менталитети, дүйнө кабылдоосу, социомаданий баалуулуктары жүрүш-туруш эрежелери) өзүн ага таандык экендигин көрсөтөт. Ошентип, жарандык иденттештирүүнү кыргыз улуттук мамлекетинин шартында адамдын жалпылыкка аң-сезимдүү катышы же окшошуу жүрүшү катары кароо максатка ылайыктуу. Бүгүнкү күндө жарандык иденттүүлүктү, биринчиден этностук айырмачылыктарга карабастан кыргыз мамлекетинин кызыкчылыктарынын тегерегинде биригүү (консолидация) фактору болуп саналат. Бул түшүнүктүн кыргыз мамлекетинин жарандарынын аң-сезиминде жана жүрүм-турумунда орун алышынын деңгээли коомдун саясий жана руханий биригишинин, ошондой эле анын бекем ынтымагынын кепилдиги. Демек, **жарандык иденттешүүнүн** бекемдиги, тереңдиги жана ишенимдүүлүгү кыргыз мамлекетинин кайра жаралышынын негизги көрсөткүчү болушу толук мыйзамдуу. Анткени, жарандык иденттүүлүк кыргыз өлкөсүнүн кызыкчылыктарынын айланасында биригүүнүн анык көрсөткүчү, андыктан анын жарандардын аң-сезиминде жана иш аракеттеринде терең орун алгандыгынын даражасы саясий, руханий тилектештиктин, коомдун бекемдигинин кепилдигин билдирет. Жарандык иденттүүлүктүн мазмунун жана негизин камтыган сезимдердин, түшүнүктөрдүн, идеялардын айкалышы - бул күчтүү мамлекеттик идеялардын заманбап аскердин, коргоочулардын зарылдыгы, мыкты өлкө катары кайра жаралышы жана анын ааламдашкан заманбап дүйнөдө татыктуу орунга жетишүүсү, өлкөнүн салттуу тарыхы, үрп-адаты, каада-салты, рухий дөөлөттөрү менен сыймыктануу, мекенчилдик, полиэтностук жана диндик мүнөздөмөлөрүн камтыйт. Ошол эле учурда концептуалдык түрдө иштелип чыккан, теориялык жактан ишенимдүү, тастыкталган жана иреттелген мамлекеттик идеологиянын, иденттүүлүккө жалпы маани жана мазмун берүүчү улуттук ишенимдин, идеянын жана сапаттын жоктугу, коомдун жана мамлекеттин илгерилеп өнүгүшүнө олуттуу тоскоолдуктарды жаратары да бышык.

Кыргыздар байыркы доорлордо эле евразия кеңмеиндеги кичинекей мамлекеттердин бирин болуп ар кандай элдер (этностор) менен бирге болгондугун карт тарых билет. Кыргыз иденттүүлүгү жана иденттешүүсү XXI-кылымда дүйнөлүк коомчулуктагы ордун тактоодо, өзүнүн өзгөчөлүктөрүн коргоодо бир канча тааныш эмес чакырыктарга туш болууда. Мунун баары ойлонууну, адекваттуу жаңы социалдык чындыктарды издөөнү жана пайдаланууну талап этет. Кыргыз иденттүүлүгүнүн социалдык-тарыхый кубулуштарын баяндоодо коомдук түзүлүштүн түп-тамырынан бери өзгөрүшү жана анын маданий-цивилдүүлүк өнүгүшүнүн багыттарынын жолдору негизги мааниге ээ. Кыргызчылыкка тиешелүүлүктүн мазмунун жана түрүнүн өзгөрүшүнө негиздүү маанини кыргыздын социалдык тарыхынын төрт доору себепкер болду: көчмөндүк доор; кыргыздардын ар кандай мамлекеттүүлүгүнүн доорлору; Россия империясынын жана советтер союзунун курамында болушу; XX кылымдын аягында жана XXI кылымдын башталышында өз алдынча эркиндиктеги мамлекет. Бул саналган доорлорунун ар бири кыргызчылыкка тиешелүүлүктүн жана анын элементтеринин калыптанышын мүнөздөйт.

Кыргыздар көп кылымдар бою азаттыктагы эркиндикти күткөн, эңсеген, самаган, күрөшкөн. Демек, эркиндикти көздүн карегиндей сактоо менен, кыргызчылыкка тикенден-

тике тиешелүү улуттук-мамлекеттүүлүк, руханий-адептүүлүк жана маданият-цивилдүүлүк маселелерин негизинен түп-тамырынан бери жаңыча коюп, чечүү жаңы доордун талабы.

Натыйжада, Кыргыз иденттүүлүгүнө жана иденттешүүсүнө азыркы тажрыйбалык талаптардын коюлушу:

Биринчиден, иденттүүлүктүн жана иденттешүүнүн жалпы советтик түрүнөн жаңы, кыргыз түрүнө өтүшүнүн зарылчылыгы;

Экинчиден, кыргызчылыкка жаңы тиешелүү материалдык жана символдук белгилердин маселелерине тажрыйбалык кызыкчылыктардын кенендиги; Кыргыз Республикасы өз алдынча эркиндиктеги мамлекет катары өзүнүн иденттүүлүгүнө жана иденттешүүсүнө мыйзам ченемдүү багытталышы;

Үчүнчүдөн, дүйнөлүк ааламдашуу шартында кыргыздын маданий-цивилдик өзгөчөлүктөрүн жана улуттук акыл-ой таламдарын, жан-дүйнөсүн коргоонун тажрыйбалык милдети.

Кыргыз Республикасынын жарандык иденттешүү жана иденттүүлүк маселелери өтө курч экени жыйырма биринчи кылымдын башталышындагы кыргыз мамлекетин солкулдаткан (Ош, Жалал-Абад, Чүй аймактарындагы) айрым кандуу окуялар ачык тастыктады. Ошого карабастан, ушул убакка чейин Кыргызияда жарандык иденттешүү жана иденттүүлүк өнүгүүнүн социалдык тажрыйбасында жана жарандардын социалдык жуурулушуусунун (интеграция) маселеси катары өзүнчө социологиянын илимдик чечүүнү талап кылган милдеттер катары карала элек. Натыйжада, азаттыктагы Кыргыз Республикасынын жаңы тарыхында атуулдардын жалпы жарандык, инсандык, мамлекеттик, улуттук, этностук иденттешүү маселелери, алардын абалы, өзгөчөлүктөрү, келечеги бүгүнкү күндөилимий социологиялык изилдөөнүн, анын жыйынтыктарын **кыргыз мамлекетин** бекемдөөнүн булагы катары сунуштоону күн тартибине коюуда.

Иденттүүлүк жана иденттешүү татаал жана көп тараптуу түзүлүшкө ээ болгон, инсандын сапаттарынын, ишенимдеринин жана идеяларынын баалуулуктары болуп саналат. Булар адамдын табиятын талдоодо үч негизги деңгээли менен байланыштуу:

1. Индивидуалдык деңгээлдеги иденттешкендик жана иденттүүлүк –жеке адамга таандык болгон өткөндү баалаган жана келечекке умтулушун шарттаган, адамдын өзүнүн убактылуулугун билишин жыйынтыгы, өзүнүн өзгөрбөгөн жактарын аңдап түшүнүшү, өзүнүн тигил же бул сапаттарын, ишенимин, идеялын таанышы, сезимдүүлүгү жана шыгы катары аныкталат;

2. Инсандык деңгээлдеги иденттүүлүк жана иденттешкендик –айрым жеке окшоштуктары, «жеке-Мендеги» жашоо тажрыйбасын уюштуруунун жол-жобосу, адам өзүнүн кайталангыс экендигин таанышынын жана өзүнүн жашоо тажрыйбасынын өзгөчөлүгүн сезе билишинин натыйжасында аныкталат;

3. Социалдык деңгээлдеги иденттүүлүк жана иденттешүү - социалдык, таптык, этностук, улуттук тууралык калыптар жана эрежелерменен адамдын ички тилектештигин чагылдырган, «Мен» түшүнүгүн өнүктүрүүгө түрткү болгон, адамдын дүйнөнү өзүнө окшош же окшош эмес деп бөлгөн мүнөздөмөлөрдүн негизинде аныкталат. Социалдык иденттүүлүктүн калыптанышынын жүрүшү - инсандардын өзүнүн социалдык топторунун, жамааттарынын кайталанма жана туруктуу эрежелерин өздөштүрүшүнүн натыйжасында социалдык жүрүм-турумунун ички көзөмөлдөөчүсү менен аяктайт. Мындан кийин адам өз жамаатын жигердүү баалоого жана башкатоптор менен салыштырууга өтөт.

Кыргыз мамлекети- аны түзгөн жана өз ысымын берген бир улуттан –кыргыз улутунан жана кыргыз мамлекетинин аймагында ар кандай тарыхый саясий окуяларга байланыштуу бирге жашап калган этностордон турат. Расмий статистикалык маалымат боюнча 2014-жылдын башталышында өлкөдөгү жалпы калктын 73% жакынын кыргыздар түзсө, калган 27% ар түрдүү этностордун (өзбектер-14,4%, орустар-6,6%, дунгандар-1,1%, уйгурлар-0,9%, тажиктер-0,9%, түрктөр -0,7%, казахтар-0,6% ж.б.) өкүлдөрү түзгөн [6]. Демек, кыргыз мамлекетинин табиятынан көп этностуу экендигин эске алуу менен, алгач ар бирөөнүн жарандык макамынын баасын, жарандык биримдик сезимин билдирген

жарандык иденттүүлүктү калыптандыруу маселесин чечүү зарыл. Булtagдыр чечээр жана саясый татаал жана илимий жактан толук иштетиле элек маселени өтө объективдүү, келечектин талаптарын эске алуу менен чечсек, «2014-жыл Кыргыз Республикасында мамлекеттүүлүктү бекемдөө жылы» экендигин далилдөө аркылуу «мамлекеттүүлүктү бекемдөө жана жарандардын мамлекеттик институттарга болгон ишенимин арттыруу» менен 21-кылымдын биринчи чейрегинде эле жалпы **жарандык иденттүүлүгүн** конструкциялоо постсоветтик кыргыздыктын цивилдүү өнүгүшүн–улуттук мамлекеттик, рухтух-адептүүлүк, цивилдик өлчөнүүлөрүн жаңы деңгээлде коет. Демек, **жарандык иденттештирүүнү**–саясый багыт алуучу, мазмунун инсандын саясый-укуктук компететтүүлүгү, саясый жигердүүлүк, жарандык катышуу, жарандык биримдик сезимин түзгөн, ошондой эле инсандын жаран, атуул макамына окшоштугу, өзүнүн жарандык абалынын баасы, жарандык милдеттерин аткарууга жөндөмү жана даярдыгы, укуктарын колдонушу, мамлекеттин жашоосуна жигердүү катышуусун көрсөтөт. Жарандык иденттүүлүк түшүнүгү–айрым адамдын коом менен анын күнүмдүк социомаданий өлчөмдөрүндө (тили, менталитети, жан дүйнөсү, дүйнө кабылдоосу, социомаданий баалуулуктары, жүрүш-турушка адалары) өзүнө гана таандык деп көрсөтөөрүн белгилейт. Ошону менен бирге жарандык иденттүүлүк адамдын өзү үчүн башкы мааниге ээ жана мамлекеттин жарандык жалпылыгына таандык экендигин бекемдейт. Жарандык иденттешүүнүн жана иденттүүлүктүн түзүмүнө: **мамлекеттик иденттүүлүк** – инсандын өзүн бир мамлекетке таандык сезиши, өзүнүн конституциялык укуктарын жана милдеттерин түшүнүшү, өздөштүрүшү; **мекенчилдик** – мамлекеттик иденттүүлүктү социалдык-саясый баалуулуктар мазмуну менен толтуруу; **жарандуулук** – бир гана укуктарынын жана милдеттеринин негизинде эмес, мамлекеттин жана коомдун жигердүү мүчөсү, бул жашоого чыныгы катышуучу катары мүнөздөлгөн жарандын сапаттары кирет.

Ошентип, жарандык иденттүүлүктү жана иденттешүүнү инсандын конкреттүү бир социалдык-саясый контекстеги белгилүү бир мамлекеттик жалпылыкка аң-сезимдүү катышы же окшошуу жүрүшү катары кароо максатка ылайыктуу. Жарандык иденттүүлүк илимде биринчиден «Кыргыз Республикасында мамлекетти бекемдөөнүн» чечүүчү күчүнө айлануу жана мамлекеттик кызыкчылыктарынын тегерегинде биригүү фактору болуу менен, бул түшүнүк (жарандык иденттүүлүк) инсандардын аң-сезиминде жана жүрүш-турушунда орун алышынын деңгээли – **саясый** жана **руханий биригүүнүн**, ошондой эле коомдун биримдигинин, кепилдигине айлануу мүмкүнчүлүгү бар. **Жарандык иденттүүлүк** – бул этникалык жана диндик таандыктыгынын көз карандысыз, ал мамлекеттик институттар тартиби, жарандуулук укугу, жарандык маданият жана идеология тартиби аркылуу ишке ашырылган акыл-эс түшүнүктөрдүн, эмоционалдык сезимдердин жана кубаттуу-ишкердик мамилелердин негизинде мамлекетке жана анын аймактык бөлүнүштөргө (облус, район, айыл) таандыктыгын аңдап-түшүнүшүнүн ар дайым өнүгүп турган тирүүлөй процесси. Бул аныктамага ылайык, инсандын жарандык иденттүүлүгү менен бирге эле анын **этникалык** жана диндик кошулмалары да сөзсүз түрдө кездешет. Бул жалпы жарандык аң-сезимдин түзүмүнө кирет, ошол эле учурда мындай түзүмдүн чегинен да чыгат. Бирок, жарандык иденттүүлүктүн жана иденттешүүнүн өзү этникалык жана диндик компоненттердин аң-сезимдүү, сезимталдык жана кубаттуу жөнгө салуучу (мисалы, жарандык көз караш жана анын ишке ашырылышы) элементтери аркылуу да иш жүзүнө ашырылат.

Жарандык иденттүүлүк коомдогу байкалуу деңгээлине жараша ар түрдүү кебетеде калыптануусу мүмкүн, мисалы: жалпы жарандык идеология (идеологема; улуттук идея), социалдык топтордун этносаясый жана этнодиндик аң-сезими, өздүк иденттүүлүк (жеке жарандык) ж.б. Жарандык иденттүүлүк жана иденттешүү коомдун туруктуу социомаданий, социалдык саясый, экономикалык, улуттук-маданий жана диндик өзгөчөлүктөрү негизинде пайда болгон татаал курам. Булардын ичинен маданий, экономикалык жана саясый тармактары негизги орунду ээлейт.

Бирок, жарандык иденттүүлүктүн жана иденттешүүнүн өзү этникалык жана диндик компоненттердин аң-сезимдүү, сезимталдык жана кубаттуу-жөнгө салуучу (мисалы, жарандык көз караш жана анын ишке ашырылышы) элементтери аркылуу да иш жүзүнө ашырылат.

Жарандык иденттүүлүктүн негизин - коом, мамлекет жана өлкө менен иденттешүүсү түзөт. Жарандык жана мекенчилдик жарандык иденттүүлүктү түзүүчү курамдык бөлүктөр. Жарандык иденттүүлүк калкты бириктирүүчү, өлкөнүн ар түрдүү этностордун **бир чекитке топтогон**, социалдык жуурулушууну (интеграцияны) чыңдоочу кубаттуу курал болуп саналат.

Кыргызстанда жарандуулуктун жана жарандык иденттешүүсүнүн өнүгүшүнө **мамлекеттин республикалык** үлгүсү (модели) да түрткү берет. Анткени, мамлекеттин республикалык үлгүсү башкарууга катышууну жана өзүн-өзү башкарууну **эркиндиктин маңызы**, эркиндиктин кепилдиги катары аныктайт. Мындай эреже жаран болуу жөндөмдүүлүгүн жана жарандык иденттешүүнүн негизи болуп саналат. Ошондуктан башкаруучу жана башкарылуучу болуу, - булжок дегенде бирмезгилде, бир гана «алар эмес, биз да» башкаруучу болушубуз керек дегенди билдирет. Мындай салт; **биринчиден**, кыргыздардын көп кылымдарга созулган **көчмөндүк** жашоо-тиричилигинин шартында калыптанган, **экинчиден** мамлекеттүүлүктүн республикалык үлгүсүнүн либералдык үлгүсүнөн айырмаланып, жарандуулугуң жана жаран иденттешүүсү, өзүн-өзү аныктаган саясий маданий топко таандык катары калыптанат. Жарандар саясий коомчулукка бүтүндүктүн бир бөлүгү катары аралашкан жана алар өзүнүн жеке жана жарандык иденттүүлүгүн жалпы салттардын жана таанылган саясий институттардын мейкиндигинде гана калыптандыра алышат. Ошентип, мамлекеттин республикалык үлгүсүнө ылайык жарандуулук өзүн-өзү аныктоонун жамааттын тажрыйбасында гана өзүн-өзү таламдаштырат.

Мамлекетти калыптандыруунун республикалык үлгүсү жарандын башкарууга катышуусу жана башкаруучу болуу, тарыхы жана салты бар:

1) Бардык жарандар башкаруунун субъекти болууга милдеттүү;

2) Башкаруунун субъекти үчүн башкаруучунун жана башкарылуучунун макамы убактылуу, убакыттын өтүшү менен башкаруучу жана башкарылуучу субъектер орун алмашышат;

3) Ар бир жаран башкаруучу субъект боло алат. Демек, жаран башкаруучулук милдетти аткаруу үчүн Республикада мекенчилдик жана өнүккөн жарандык кырдаал үстөмдүк этиши зарыл. Мындай кырдаалды түзүү-убакыттын жана мейкиндиктин милдети.

Иденттүүлүктүн жана иденттешүүнүн умтулуштары улуттук мамлекеттердин өз чек араларынан тышкары мейкиндикте өнүгүүнүн ар кандай түрлөрүндө тажрыйбалуууда: мамлекеттер аралык уюмдар, союздар, (мисалы евразиялык экономикалык уюм; бажы биримдиги; Шанхай кызматташтык уюму ж.б.у.с.), капиталдын жалпы базарын (рыногун) түзүү, экономиканы иретке салууну нормалдаштыруу; бирдиктүү экономикалык саясат жүргүзүү ж.б.

Дүйнөнүн эң чоң жана кубаттуу мамлекеттери болгон – Бразилия, Россия, Индия, Кытай, Түштүк Африка Республикасы биригишип (БРИКС), бирдиктүү базарлык зона жана экономика түзүүнүн үстүндө эмгектенүү менен бирдиктүү билим, технология, мейкиндигин калыптандыруу саясатын жүргүзүүгө аракеттенишүүдө [7]. Бул татаал социалдык-экономикалык маселелерди чечүүдө дүйнөлүк социологиялык илим да XXI кылымда кандай өнүгөөрүн Европада Гете борг шаарында өткөн XVII, Японияда Йокогама шаарында өткөн XVIII Конгресстерине талкууланды [8. 258, 369]

Ошол эле учурда улуттук бизнестин кызыкчылыгын лоббирлөө боюнча, алдыңкы технологияларды жана социалдык тажрыйбаларды жайылтууга өз ара аракеттенүү боюнча социалдык желелер калыптанууда. Бирок бул аракеттер улуттук мамлекеттер ортосундагы

социалдык иденттүүлүктүн ар кандай түрлөрүнө толук тоскоолдук боло албасын дааналыктар көрсөтүүдө.

Өнүккөн Европа, Америка, Азия өлкөлөрү өзүнүн экономикалык жана социомаданий жакын чөйрөлөргө өз чек араларынан тышкары жайылтып, өнүктүрүүгө олуттуу күч жана аракет жумшап жаткандыгы кокусунан эмес. «Америка дүйнөсү», «британ дүйнөсү», «француз дүйнөсү», «инсан дүйнөсү» ж.б. булар сапат жагынан жакын мурунку колониалдык чөйрөдө оңой таралуучу, жана учурдагы жаңытехнологиялар аркылуу дээрлик ийгиликтүү капиталдаштырууда. Натыйжада товарлардын жалпы рыногун түзүү, жалпы рыноктук жардам, жалпы эмгектик рынок, жалпы капиталдын рыногу–мунун баары өнүккөн өлкөлөрдүн кызыкчылыктарын жактоого багытталган. Бүгүнкү күндүн чындыгы болуп «кытай дүйнөсүнүн» кеңири калыптануу жана өнүгүү артыкчылыктары саналууда. Улуттук мамлекеттердин өнүгүүсүн шыктандыруучу кошумча булак катары мындай «дүйнөлөрдүн» түзүлүшү, экономикалык жана социалдык чөйрөлөрдүн аймак жана мезгил боюнча кеңейиши–иденттүүлүктүн жалпы мүнөздөмөлөрүн колдоо менен тыгыз байланышкан.

2014-жылдын сентябрь айында кыргыздын кереметтүү жери Ысык-Көлдүн жээгинде дүйнөнүн 18 мамлекеттеринин спортчуларынын катышуусу менен өткөн “Көчмөндөр оюндары” көчмөн турмушта жашап келген түрк тилдүү жана башка элдердин башын бириктирген улуу оюн-зооктордун көчмөндөрүнүн ордосу болгон Кыргызстанда өтүшү улутуна, аймагына, статусуна карабастан жалпы жарандарды бириктиргентарыхый окуя, биздин республика үчүнчөң сыймык болду. Кыргыз эли –көчмөндөр цивилин, улуу империяларды, мамлекеттерди түптөгөн, анын башында турган, философияга, тарыхка, жоокерчилик баатырлыкка, каада-салтка бай, байыркы көчмөн элдердин бири. Кыргыз Республикасынын Президенти А. Атамбаев сүйлөгөн куттуктоо сөзүндө: “Өткөн кылымдарда дүйнөлүк картадан көптөгөн мамлекеттер жок болуп кетти. Бирок, көчмөн цивилизациясынын руху дагы жашап келет. Анын күчү жаратылыш жана дайыма алмашып туруучу дүйнө менен гармонияда жашоодо. Бул оюндар көчмөн элдердин тарыхын, өнөрүн, маданиятын, табиятын дүйнөгө даңазалап, биздин биримдигибизди, ынтымагыбызды ширетет” – деди [9].

Көчмөндөр, түрктөр жөнүндө сөз баштаарда Ысык-Көлдө өткөн көчмөндөрдүн дүйнөлүк оюну жөнүндө атайын кеп баштадык, анткени көчмөндөр эң байыркы эл катары узак, татаал тарыхты басып өткөн. Баштапкы көчмөн –хунн-түрктөрү биздин доорго чейин –X кылымда пайда болгон. Акыркы көчмөн түрктөр XX кылымдын 30-жылдарынан баштап отурукташа башташкан. “Евразиянын жүрөгү – бул Улуу талаа, кытайдубалдарынан Карпат тоолоруна чейин созулуп жаткан талаа - **байыркы түрктөрдүн** жери. Ал түштүктөн Афганистан жана Иран менен, түндүктөн – Сибирдин тайгасы менен курчалган. Байыркы доордо бул талааны гректер “Скифтер”, перстер– “Туран”, ал эми кытайлыктар –“түндүкварварлар” деп атаган” [8.с.30].

Көчмөн түрктөрдүн узун тарыхында далай цивилдүү империяларды, мамлекеттерди түзүп, гүлдөткөн. Чыгышта “цивилдин” теориясын “мамлекет”, “коом” деген түшүнүктөрдү эң алгачкылардан, европалыктардан бир канча кылым илгери эле, майда-чүйдөсүнө чейин изилдеп, “цивил–бул адамзат коомунун жеткен чеги”, ал эми “мамлекет –бул адамзат коомунун соңу” – “асабийя”, “муккадима” деген парадигмалары менен “коомдук турмуштун табияты тууралы” илимди негиздеген чыгыштын улуу окумуштуусу Ибн-Халдун болгон [9,45 б.]. Түрк көчмөндөрүнүн мамлекеттеринин кыйрашы ар кандай согуштардын жыйынтыктары менен байланышкан. Биринчи дүйнөлүк согуштун жыйынтыгы (1914-1918-жылдар) менен Осмон империясы, Россия империясы, Европадагы империялар талкаланып, жаңы мамлекеттер пайда болгон. Евразия мейкиндигиндеги түрктөрдүн көпчүлүгү– Советтер Союзунун алдында, Осмон империясынын ордуна Түркия Республикасы пайда болгон. Экинчи дүйнөлүк согушта (1941-1945-жылдар) Түркия Республикасы өзүнүн абалын бекемдеп, түрк тилдүү

элдерге Ататүрк Мустафа Кемалдын “Тамырларыбызга кайтуу жана окуялардын бөлгөн тарыхыбыздын ичиндебүтүндөшүбүз керек” – деген осуятын аткаруунун максатында болгон. Бир ок атылбай, эч бир кан төгүлбөй “Советтер Союзу” аталган империя тарайт. Түрк акылмандарынан жана азыркы улуттарга чейинки элдерибиздин жери, тили, тарыхы, салт-санаасы бир экендигин эске алып, саналган баалуулуктарды баардык түрк элдерине орток катары пайдаланууну күн тартибине коюлган. Демек, түрк элдери байыртадан чынар теректей тамырланган, бутактуу да болушуп, көптүгү, маданиятынын, тилинин, тегинин жалпылыгы менен айырмаланып келген, бирдиктүү **иденттешкен** өзгөчө калктардан. Башка элдерден айырмаланып, түрктөр улуу салтты, ишеничти, мамлекетти жана баа жеткис маданиятты жогору коюшкан.

“Түркдүйнөсү” деген түшүнүк XXI-кылымдагы негизинен географиялык жана маданияттык болуп сакталууда. Алардын экономикалык, социалдык жана саясий абалдары ар башка болушу толук ыктымал. Түрктүк иденттештирүү негизинен өз алдынча азаттыктагы түрк мамлекеттеринде жүрүшү толук мыйзамдуу көрүнүш.

Албетте, түптүү түрк цивилин максаттаган иденттештирүү үчүн өтө жооптуу эрк жана натыйжалуу күч- аракет зарыл экендигин танбайбыз. Доордун чакырыгына нарктуу түрк элдеритатыктуу жооп берерине толук негиздер бар. Анткени, түркдүйнөсүн бириктирүү жөнүндө Түркия Республикасынын бийликтеритүрк тилдүү азаттыктагы мамлекеттеринин мыйзам чыгаруучу, аткаруу бийликтерин жана коомдук уюмдарын бириктирүү аркылуу иденттүүлүктү күчөтүү саясаты жүргүзүлүүдө. Бул абдан келечектүү жана жемиштүү аракеттерден!

Адабияттар:

1. Атамбаев А. «Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы» - Б., 2013. 119 бет.
2. «Кыргыз Республикасында элдин биримдигин жана этностор аралык мамилелерди чыңдоо концепциясы». Бишкек. 2013, 23 бет.
3. <http://kabar.kg/kyr/society/full/56430>. // Кыргыз Республикасынын Президенти А. Атамбаев “2014-жылда мамлекеттүүлүктү бекемдөө жылы деп жарыялоо жөнүндө”.
4. К. Исаев «Кыргызсоциологиясы» - Бишкек. 2013
5. ЧоюнӨмүралиев Кыргызмамлекеттүүлүгү: кечээ, бүгүн, эртең... «КыргызТуусу», 2014-жылдын 25-апрели - №30; 2014-жылдын 29-апрели, № 31-32
6. Кыргызстан цифраларда. 2014. КРУСКнин жыйнагы. - Б., 2014.
7. К. Исаев Түрк цивилин өркүндөтүүдө иденттештирүүнүн мааниси жөнүндө (Известия ВУЗов, №2, 127-135-бет, Б. 2013
8. XVII World congress of sociology. International Sociological Association 11-17 July 2010 Goteborg: Sweden 2010501433 Pg.258 XVIII ISA World congress of sociology 13*19 July 2014 Pg 369
9. А. Атамбаев КР-нын Президенти И. Дүйнөлүк көчмөндөроюндарынын ачылышында сүйлөгөн сөзү, гезит “Де-факто (кечээ, бүгүн, эртең 12.09.2014)”